

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΣΚΟΥΦΑΣ»: ΣΑΡΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ:.....	Γιάννη Μόραλη «Κορίτσια»	σελ. 2
ΚΥΡΙΟ ΑΡΘΡΟ:.....	Περιοδικό «Σκουφάς» - 40 χρόνια»	» 3
ΧΡΥΣ. ΤΖΟΥΒΑΡΑ-ΣΟΥΛΗ:.....	Ἡ Ἀθαμανία καὶ οἱ λατρεῖες τῆς	» 5
ΕΥΣΤΡ. ΠΑΤΣΑΛΙΑ:.....	Ἡ Ἄρτα πρὸ 100ετίας	» 15
ΕΛΕΥΘ. ΒΕΤΣΙΟΥ:.....	Τὸ ἐμπόριο στὴν Ἄρτα 13ος-15ος αἰ.	» 29
ΓΙΑΝΝΗ ΜΟΡΑΛΗ:.....	Στρατιώτης τὸ '40 στὴν Ἄρτα	» 38
Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ:.....	Τὸ διαζύγιο τοῦ Μ. Μπότσαρη	» 40
ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ:.....	Ἡ Κόπραινα	» 49
ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΡΩΣ. ΥΠ/ΞΕΝΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ	.....	» 53
ΧΑΡΗ ΜΑΥΡΟΜΑΤΗ:.....	Ἡ ἐκπλήξη	» 58
ΓΕΩΡΓ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΑ:.....	Σκουλαρίκια τῆς Ἀμβρακίας στό Λονδίνο	» 60
ΝΙΚΟΥ ΚΑΡΑΒΑΣΙΔΗ:.....	«Οὐ νταίσης»	» 62
ΕΛ. ΚΑΡΑΚΙΤΣΙΟΥ:.....	Ἐπιστολές λογίων τῆς Ἄρτης	» 67
ΣΠ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ:.....	Ἐταί ξεκίνησε ὁ Λ. Βύρων	» 75
ΕΥΡ. ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ-ΡΕΤΣΙΛΑ:.....	Λαογραφία καὶ Μουσειακὲς ἐφαρμογές	» 81
ΑΠ ΤΗΝ ΠΑΛΙΑ ΑΡΤΑ:.....	Δύο φωτογραφίες	» 85
ΛΙΤΣΑΣ ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ:.....	Θύμησες (ποίημα)	» 86
ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΙΝΟΥ:.....	Ἄρτα - Μ. Σάββατο 1941	» 86
ΔΗΜΟΤ. ΠΟΙΗΣΗ:.....	Λάμπας - Ἡ γυνὴ Μυρολογούντας	» 87
Σημειώσεις - Πολιτιστ. Ἐκδηλώσεις - Θέατρο - Δωρεές	.....	» 88-92

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΣΤΟΥΣ ΥΣΤΕΡΟ-ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ*

(13ος - 15ος αι.)

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Α. ΒΕΤΣΙΟΥ

Τό 1204, με την κατάλυση και τό διαμελισμό τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τους Λατίνους, ιδρύθηκε και ή ήγεμονία τής 'Ηπείρου¹ στίς άκτές του 'Ιονίου και τής 'Αδριατικής. 'Η 'Ηπειρος, σέ μία περίοδο αλλαγών και εξέλιξεων στό βυζαντινό χώρο (13ος-15ος αι.) βασιζόμενη στίς δικές της δυνάμεις, κατόρθωσε νά έχει τή δική της ιστορική πορεία στόν έλλαδικό χώρο.

Σέ όλη τήν ύστερομεσαιωνική περίοδο ή 'Ηπειρος αποτέλεσε έναν έμπορικό κόμβο και ήρθε σέ άμεση έπαφή μέ τά μεγάλα κέντρα τής διεθνούς άγοράς. Θαλάσσιοι και χερσαίοι δρόμοι (ή παλιά 'Εγνατία και οι διακλαδώσεις της), μέ επίκεντρο τίς χώρες του ήπειρωτικού κράτους, έξυπηρετούν σημαντικότερες έμπορικές άρτηρίες τής έποχής, πού συνδέουν τή Δύση μέ τήν 'Ανατολή.²

'Η Άρτα, εκτός από ένα σημαντικό διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο μιάς εύρειας περιοχής, υπήρξε σέ αυτή τήν περίοδο και ένα από τά πιό αξιόλογα έμπορικά κέντρα τής 'Ηπείρου. Βρισκόταν στό κέντρο μιάς πλούσιας άγροτικής περιοχής μέ καλές έπικοινωνίες. Συνδεόταν οδικά στά βόρεια μέ τά 'Ιωάννινα και

*Απόσπασμα από έργασία μέ τίτλο «Τό έμπόριο στήν περιοχή τής Άρτας τήν περίοδο 1449-1821 μ.Χ.»

1. Τό ανεξάρτητο βυζαντινό κράτος τής 'Ηπείρου, πού ιδρύθηκε μετά τή Σταυροφορία, ονομάστηκε έσφαλμένα και «Δεσποτάτο τής 'Ηπείρου». Βλ. σχ. Ι.Ε.Ε., τ. 9, σελ. 97. 'Επίσης γιά τό βυζαντινό κράτος τής 'Ηπείρου (ή Δεσποτάτο τής 'Ηπείρου), βλ. D. M. NICOL, *The Despotate of Epirus*, OXFORD 1957, Θ. Χατζηγεωργίου, *Τό Δεσποτάτο τής 'Ηπείρου, πρόμαχος του 'Ελληνισμού στήν πάλη κατά τής Λατινοκρατίας και του Σλαβισμού*, 'Αθήνα 1962, Ι. Ρωμανού, *Περί του Δεσποτάτου τής 'Ηπείρου*. 'Ιστορική πραγματεία, Κέρκυρα 1895, D. M. Nicol, *Πρόσφατες έρευνες γιά τίς άπαρχές του Δεσποτάτου τής 'Ηπείρου*, Η. Χ., τ. 22 (1980), σ. 39-48, Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και 'Ηπειρος τόν 13ο αιώνα*. 'Ιδεολογική αντίπαράθεση στήν προσπάθειά τους νά ανακτήσουν τήν αυτοκρατορία, Θεσσαλονίκη, 1990, Μηλιαράκης Α., *Ιστορία του Βασιλείου τής Νικαίας και του Δεσποτάτου τής 'Ηπείρου (1204-1261)*, 'Αθήνα 1898., Μουσικοφιλόλογικός Σύλλογος Άρτης «Σκουφάς», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου γιά τό Δεσποτάτο τής 'Ηπείρου ('Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990*, Ν. Γ. Ζιάγκου, *Δεσποτάτο, Α. Βρανούσης, Τό Δεσποτάτο τής 'Ηπείρου*, Μ. Περάνθη, *Τό Δεσποτάτο τής Άρτας, Σκουφάς*, τεύχ. 70-71 (1987), σελ. 112-127, Μ. Averoff, *Τό Δεσποτάτο τής 'Ηπείρου* (Μετ. Π. Μάλλιου), Σκουφάς, τεύχ. 70-71 (1987), σελ.128-142.

2. Βλ. Α. Βρανούσης, *Τό Δεσποτάτο τής 'Ηπείρου*, σελ 1371.- Ε. Α. Ζαχαριάδου, *Παραγωγή και έμπόριο*, σελ. 87-88. - Α. Ducellier, *La façade maritime*, σελ. 75-84, 359-413.

επίσης με τη Θεσσαλία, με ένα δρόμο που ακολουθούσε τις υπώρειες των Τζουμέρκων. Είχε λιμάνια στη Σαλαγώρα και Κόπραινα, στις άκτες του Αμβρακικού κόλπου μέσω των οποίων διακινούνταν πολλά εμπορεύματα και προϊόντα από και προς την περιοχή. Ο ποταμός Άραχθος που έρρεε κοντά στα τείχη του βυζαντινού κάστρου της πόλης ήταν πλωτός, τουλάχιστον για μικρά πλοία, πράγμα που διευκόλυνε τη διακίνηση διάφορων προϊόντων.³ Η κοιλάδα του ποταμού παρείχε εξαιρετική βοσκή για άλογα, πρόβατα, αγελάδες και βουβάλια, ενώ το έδαφος της προσφερόταν για καλλιέργειες αμπελιών και έσπεριδοειδών. Η αγορά της Άρτας, το «μπόριο» ή «έμπόριο» κατά το Χρονικό των Τόκων,⁴ ήταν έξω από τα τείχη της πόλης, περικλειόταν από σπίτια εμπόρων, αλλά ήταν ανυπεράσπιστη και τρωτή σε επιθέσεις και λεηλασίες. Κάθε Σεπτέμβρη γινόταν επίσης στην Άρτα μεγάλη εμποροπανήγυρη, όπου Ήπειρώτες, Ακαρνάνες, Έπτανησιώτες αλλά και άλλοι έμποροι είχαν σημαντικές συναλλαγές.⁵

Τό νόμισμα με το οποίο γίνονταν οι εμπορικές συναλλαγές στην περιοχή, τουλάχιστον μέχρι το 1318, ήταν εκείνο το οποίο χρησιμοποιούνταν στον υπόλοιπο βυζαντινό κόσμο, το χρυσό «υπέρπυρο» και οι μικρότερες αργυρές ή χάλκινες υποδιαρέσεις του. Κατά το 1400 το βυζαντινό «υπέρπυρο» είχε υποτιμηθεί τόσο πολύ, ώστε δέ γινόταν πια γενικά αποδεκτό ακόμα και στον ελληνικό κόσμο. Παρατηρήθηκε ακόμη ότι κόπηκαν και νομίσματα των δυναστών της Ήπειρου σε μικρές όμως ποσότητες, που δέν έπαρκουσαν για τις συναλλαγές. Πολλά επίσης ένεντικά νομίσματα διάφορων κοπών χρησιμοποιούνταν στις αγορές της Ήπειρου, επειδή τα νομίσματα της Γαληνοτάτης ήταν έξαιρετικά δημοφιλή σε όλη την Ανατολική Μεσόγειο, που είχε καταστεί διεθνής αγορά και όπου οι Ένετοι έμποροι ασκούσαν με μεγάλη έπιτυχία διαμετακομιστικό έμπόριο. Σε εύρεία κυκλοφορία λοιπόν, ήταν τό χρυσό ducato, τό άσημένο grosso, αλλά και τά μικρά και ευέλικτα άσημένα soldini και τά από κράμα torneselli. Ακόμη κυκλοφορούσαν και τά από κράμα deniers tournois, νομίσματα που έκοψαν τά λατινικά-φραγκικά κράτη που ίδρύθηκαν στον έλλαδικό χώρο μετά τη Δ΄ Σταυροφορία.⁶

Στην έμπορική οικονομική κίνηση παρενέβαινε φυσικά και ό κρατικός μηχανισμός επιβάλλοντας δασμούς στη διακίνηση των προϊόντων. Οι εισπράξεις

3. Βλ. D. M. Nicol, Τό Δεσποτάτο της Ήπειρου 1267-1479, σελ. 318.

4. Βλ. Γ. Κουρμαντζή, Αλό τη βυζαντινή στην όθωμανική πόλη, σελ. 13 σημ. 1.

5. Βλ. Ν. Γ. Ζιάγκου, Δεσποτάτο, σελ. 292.

6. Σχετικά με την κυκλοφορία των νομισμάτων στην Ήπειρο την ύστερομεσαιωνική περίοδο βλ. I.E.E., τ. 9, σελ. 102-103, Μ. Οικονομίδου - Γ. Τουράτσογλου - Η. Τσούρη, Συμβολή στην έρευνα της κυκλοφορίας των βυζαντινών νομισμάτων στην Ήπειρο (1204-1332) στό: Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Άρτης “Ο Σκουφάς”, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για τό Δεσποτάτο της Ήπειρου (Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990), σελ. 101-123. - Μίνα Γαλάνη-Κρίκου, Συμβολή στην έρευνα της κυκλοφορίας μεσαιωνικών νομισμάτων στό Δεσποτάτο της Ήπειρου (1204-1449) στό: Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος “Ο Σκουφάς”, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για τό Δεσποτάτο της Ήπειρου (Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990), σελ. 125-161. - D. M. Nicol, Τό Δεσποτάτο της Ήπειρου 1267-1470, σελ. 311-314. Βλ. έπίσης E. A. Zachariadou, Trade and Crusade Venetian, Crete and the Emirates of Menteshe and Audih (1300-1415), Venice 1983, σελ. 140-143, I.E.E., τ. 9, σελ. 102-103. Βλ. έπίσης Πέτρον Πρωτονοταρίου, Η νομισματοκοπία του βυζαντινού κράτους της Ήπειρου (1204-1268) (πίν. 14-15).

τών δασμών αποτελούσαν πραγματικά μία πηγή πλουτισμού γι' αυτούς που εξουσίαζαν την περιοχή.⁷

Σέ αυτήν την περίοδο, εκτός από τους πανταχού παρόντες Βενετούς εμπόρους, σύχναζαν στην Άρτα και έμποροι από την Ραγούζα, καθώς και από άλλες ιταλικές πόλεις με αξιόλογη δραστηριότητα.

Οί Βενετοί, στους οποίους είχε παραχωρηθεί τό μεγαλύτερο μέρος της Ήπειρου δυτικά της Πίνδου με βάση τή συμφωνία διανομής των βυζαντινών εδαφών τό 1204 (PARTITIO ROMANIAE),⁸ επικέντρωσαν διαχρονικά τό ενδιαφέρον τους στίς παράλιες πόλεις και τά λιμάνια τής περιοχής και απέφυγαν κατακτητικούς πολέμους στά ένδότερα. Τούς ένδιέφερε κυρίως ό έλεγχος των έμπορικών δρόμων τής περιοχής και ή, κατά τό δυνατόν, ελεύθερη ή απαλλαγμένη δασμών, διακίνηση των αγαθών. Τούς στόχους αυτούς προσπαθούσε νά τους εξασφαλίσει συνήθως ή Βενετία με τή διπλωματική όδό, ύπογράφοντας κατά καιρούς μία σειρά από συνθήκες, με τούς ήγεμόνες τής ένδοχώρας αλλά και με τούς βυζαντινούς αυτοκράτορες, που αποτελούσαν τή νομική βάση τής παρουσίας της στό βυζαντινό χώρο.⁹

Τό κύριο έμπορικό κέντρο στην ήπειρωτική ένδοχώρα γιά τούς Βενετούς αποτέλεσε ή Άρτα. Έκει συχνά διατηρούσαν τό προξενείο τους,¹⁰ όπως έκαναν στή Θεσσαλονίκη,¹¹ ώστε νά φροντίζουν τίς ύποθέσεις των Ένετών κατοίκων που φαίνεται ότι ήταν αρκετά πολυάριθμοι, κατά τά τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα και στίς αρχές του δέκατου τέταρτου, ως τραπεζίτες, δανειστές χρήματος, έμποροι και πράκτορες.¹²

Τά κύρια έξαγωγικά προϊόντα ήταν τό σιτάρι, τά δέρματα, τό βαμβάκι, τό λινάρι και τό κερί.¹³ Αντίθετα τά είδη που εισάγονταν από τή δυτική Εύρώπη, με κύριο μεσάζοντα τή Βενετία, ήταν ύφασματα και βιοτεχνικά προϊόντα, όπως μεταλλουργικά αντικείμενα, όπλα, σαπούνη. Σέ αυτές τίς συναλλαγές είναι σαφή ό ρόλος και ή ύπεροχή των Βενετών εμπόρων: όχι μόνο μετέχουν με τό περισσότερο κεφάλαιο, αλλά έλέγχουν τή χρήση όλου του έμπορικού κεφαλαίου (δικού τους ή

7. Βλ. D. M. Nicol, Τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου 1267-1479, σελ. 314-316, Ήπειρωτικά Χρονικά 24 (1982), σελ. 130-131. – Επίσης Ν. Αλίβεστη, Άρτινά Νομίματα του Δεσποτάτου τής Ήπειρου, Έριβωλος 7 (Ίαν.-Μάρτ. 1989), σελ. 3.

8. Υπήρξε ή συμφωνία Βενετών και Φράγκων γιά τή διανομή των βυζαντινών εδαφών μετά τήν κατάκτηση τής βυζαντινής αυτοκρατορίας τό 1204. Βλ. σχ. I.E.E., τ. 9, σελ. 76-77, A. CARILE, Terrarum Imperii Romaniae, Studi Veneziani 7 (1965-Firenze 1966), 125-305.

9. Βλ. I.E.E., τ. 9, σελ. 101 και 229-237. – Λ. Βρανούσης, Τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου, σελ. 1371. Γενικότερα βλ. σούς F. Thiriet, La Romanie venitienne, F. C. Lane Studies.

10. Βλ. F. Thiriet, Deliberations, αριθ. LXXXXI (1284), σελ. 48. – D. M. Nicol, Τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου 1267-1479, σελ. 317.

11. Βλ. Λάμπρου Π. Σπυρ., Τό έν Θεσσαλονίκη Βενετικόν Προξενείον και τό μετά τής Μακεδονίας έμπόριον των Βενετών, Νέος Έλληνομνήμων, τ. 8 (1911), σελ. 207-208.

12. D. M. Nicol, Τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου 1267-1479, σελ. 317.

13. Βλ. F. Thiriet, Agriculteurs et Agriculture, σελ. 326-327. – Ε. Ζαχαριάδου, Παραγωγή και έμπόριο, σελ. 89-90.

ντόπιου) με τόν έλεγχο τών θαλασσιών οδών, τών μέσων έπικοινωνίας και τής διακινήσεως τών έμπορευμάτων.

Πολλές φορές ή πολιτική και οι πόλεμοι ανάγκαζαν τή Βενετική Γερουσία νά επιβάλει έναν αποκλεισμό στό έμπόριο μέ τήν Άρτα. Αυτό είχε συμβεί στά 1284,¹⁴ στά 1318 και πάλι στά 1319.¹⁵ Στά 1330 οι ένετικές έργασίες στήν Άρτα είχαν ανασταλεί για δύο χρόνια και στά 1391 για πέντε χρόνια.¹⁶ Η μεγαλύτερη όπισθοδρόμηση για τά ένετικά συμφέροντα στήν Άρτα φαίνεται ότι προκλήθηκε από τήν ανάμειξη του βυζαντινού στρατού τήν περίοδο 1314-1319. Στό δεσποτάτο τής Ήπειρου και στή Θεσσαλία συντελούνταν τότε διεργασίες πού προετοίμαζαν τήν επιστροφή τών έδαφών αυτών στή βυζαντινή κυριαρχία. Ο «πιγκέρνης» Ίωάννης Συργιάνης, κυβερνήτης τής πόλεως τών Βελλεγράδων, εμφανίσθηκε στήν Άρτα τό 1314, όπου έκαψε τς περιουσίες Βενετών έμπόρων.¹⁷ Μετά από αυτό τό γεγονός ή Βενετική Γερουσία παρουσίασε μακρύ κατάλογο παραπόνων προς τόν αυτοκράτορα Άνδρόνικο Β΄, δίνοντας λεπτομέρειες για τς ζημιές πού προκλήθηκαν στους πράκτορές τους και τς περιουσίες τους από τούς στρατιώτες του Συργιάνη. Υπογράμμιζαν τό γεγονός ότι ήταν νομοταγείς και όχι τυχοδιώκτες έμποροι, τών οποίων οι ύποθέσεις ευήμερουν σέ καιρό ειρήνης και υπέφεραν υπό συνθήκες πολέμου.

Άκόμη πρέπει νά τονισθεί ότι ή έξωτερική πολιτική του Καρόλου Α΄ του Τόκου, δεσπότη τής Άρτας τήν περίοδο 1405-1430, αποσκοπούσε στή μείωση τής έπιρροής πού ή Βενετία άσκούσε μέσω τών γειτονικών κήσεών της στήν περιοχή. Η έπίτευξη αυτού του σκοπού έξαρτιόταν από τή φιλία του Καρόλου μέ άλλες ιταλικές και βαλκανικές πόλεις.

Έτσι μέ άφορμή τήν άρνητική στάση τών Βενετών στους άγώνες εναντίον τών Άλβανών, τών οποίων αρχικά είχε ζητήσει τήν ουδετερότητα, διακόπτονται οι έμπορικές σχέσεις τών Βενετών μέ τήν επικράτεια του Καρόλου. Οι Βενετοί έμποροι αποκλείονται ή στεροούνται τά έμπορικά προνόμια πού απολάμβαναν, όπως έλευθεροπλοία και έλεύθερες συναλλαγές στον Άμβρακικό, ενώ αναφέρονται και περιπτώσεις διωγμών τών Βενετών έμπόρων πού προκαλούσαν τά αντίποινα τών Βενετών προβλεπτών και του Βάϊλου. Τά μέτρα του Καρόλου έπλητταν κυρίως τό έξαγωγικό έμπόριο τών Βενετών από τόν Άμβρακικό σέ σιτηρά και άλάτι πού πρέπει νά σημειωθεί ότι ήταν πολύτιμο είδος για τήν έποχή, όπως τό σημερινό πετρέλαιο (για τή συντήρηση τών τροφών και τήν κτηνοτροφία). Ο Κάρολος επέβαλε βαρεία φορολογία και στά είσαγόμενα από τή Βενετία στήν Ήπειρο έμπορεύματα

14. Βλ. Ι.Ε.Ε., τ. 9, σελ. 233. Έπίσης σέ πρακτικά τών συσκέψεων τής Βενετικής Γερουσίας αναφέρεται σχετικά: «17 Αυγούστου 1284. Στόν Βονο Γρίον Βενετό πρόξενο στήν Κέρκυρα και στήν Άρτα: άφου ό Δεσπότης άπαγόρευσε στους ύποτελείς του νά συνεχίσουν τς έμπορικές έπιχειρήσεις τους μέ τους Βενετούς, θά άπαγορεύσει σέ όλους τους Βενετούς πού έμπορεύονται μέσα στό Δεσποτάτο νά συνεχίσουν εκεί τό έμπόριό τους· όσο για τους Βενετούς πού είναι έγκατεστημένοι στό Δεσποτάτο, θά οφείλουν νά εγκαταλείψουν τή χώρα όσο τό δυνατό πιο γρήγορα...F. Thiriet, *Deliberations*, Αρ. LXXXX, σελ. 48.

15. Βλ. Ι.Ε.Ε., τ. 9, σελ. 235.

16. Βλ. D. M. Nicol, *Τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου 1267-1479*, σελ. 317.

17. Βλ. Ι.Ε.Ε., τ. 9, σελ. 149.

ευνώνοντας τό εμπόριο τών άλλων Ιταλικών πόλεων.¹⁸ Ἐπιπλέον τά μέτρα τοῦ Καρόλου ἐπλητταν καί τά συμφέροντα τών Βενετῶν ὑπηκόων τῆς Ἑπτανήσου, πού λόγω ἑλλειψῆς σιτάρκειας καί άλλων προϊόντων ἀνεφοδιάζονταν ἀπό τήν Ἥπειρο.¹⁹ Συγκεκριμένα τίς συνέπειες τοῦ ἀποκλεισμοῦ δέχτηκαν οἱ Κερκυραῖοι ἔμποροι, σέ ἐποχή μάλιστα πού εἶχαν διακοπεῖ οἱ ἐμπορικές σχέσεις τών Βενετῶν μέ τό Δεσποτάτο τῆς Πελοποννήσου, καί παρά τίς διαμαρτυρίες τους μέσω τών προβλεπτῶν καί τοῦ Βαΐλου δέν ἔφεραν ἀποτελέσματα. Ἡ Ἄρτα, πρωτεύουσα τοῦ Καρόλου καί ἔδρα τῆς αὐτῆς πού στελεχωνόταν ἀπό Ἑλληνες ἔμπόρους, ἐπέσυρε τά ζηλόφθονα μάτια τών Κερκυραίων. Ἔτσι ἡ παρουσία τῆς Βενετίας ὑστερεῖ αὐτήν τήν περίοδο στήν περιοχή καί οἱ ἀγορές σίτου γιά τή Βενετία διεξάγονται σπάνια καί μέσω τρίτων κυρίως Φλωρεντίνων καί Ραγουζαίων.²⁰

Ἐντονη ἐμπορική δραστηριότητα ἀνέπτυξε παράλληλα στήν περιοχή τῆς Ἄρτας καί ἡ Ραγούζα (σημερινό Dubrovnik), ἡ ἄλλη ἐμπορική δημοκρατία τῆς Ἀδριατικῆς.²¹ Οἱ Ραγουζαῖοι ἦταν ἀρκετά συνετοί ὥστε νά ἀποδεχθοῦν τή Βενετική ἐπικυριαρχία τό 1204 μέ ἀποτέλεσμα νά συνεχίσουν ἐλεύθερα τό εμπόριό τους μέ τήν Ἥπειρο.²² Κατόρθωσαν μάλιστα νά συνάψουν ἀρκετές συμφωνίες μέ τοὺς

18. Σέ καταλόγους τών συσκέψεων τῆς Βενετικῆς Γερουσίας ἀναφέρεται σχετικά: «9 Ἰουλίου 1417. Γράμματα μέ ἡμερομηνία Κέρκυρα 8 Ἰουνίου δηλώνουν ὅτι ὁ Δούκας τῆς Κεφαλονιάς (Κάρολος Α' ὁ Τόκκος), πού ἔγινε κύριος τῆς Ἄρτας, ἀπαγόρευσε τήν ἐξαγωγή τοῦ σταταρίου χωρίς τήν ἀδεία του καί αὐτό γιά νά βοηθήσει τοὺς Ραγουζαίους καί νά πωληθῆι καλύτερα τό ἀλάτι τών ἀλυκῶν τῆς Ἄρτας. Ἀναθέτουν στόν ὑπεύθυνο διοικητή (supracomite) τοῦ Κόλπου, ὁ ὁποῖος θά ἐπιστρέψει στή Βενετία ἀν γίνει εἰρήνη μέ τοὺς Τούρκους, νά διαμαρτυρηθῆι ἐναντία στίς ἀποφάσεις τοῦ Δούκα πού εἶναι πολύ δυσμενεῖς γιά τά συμφέροντα τών πιστῶν τῆς Κέρκυρας. Ἄν ὁ Κάρολος Τόκκος ἀρνεῖται κάθε διευθέτηση, ὁ ὑπεύθυνος διοικητής θά ἐξηγήσει ὅτι ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης δέ θά μπορούσε νά ὑπομείνει ἐπ' ἀόριστον αὐτές τίς παρενοχλήσεις στήν ἐμπορική ἐλευθερία... F. Thiriet, *Règistes*, τ. 2 (ἀρ. 1660), σελ. 156.

Σέ πρακτικά τών συνελεύσεων τῆς Βενετικῆς Γερουσίας ἀναφέρονται ἐπίσης: α) «1-10 Ἰουλίου 1283· Ὁ Ruggiero Morosini, καπετάνιος στίς γαλέρες πού δρῶν στή Ρωμανία, θά ἀποσπάσει 2 γαλέρες γιά νά ἐξασφαλίσει τήν ἀσφάλεια τών ἐμπόρων πού πηγαινουν στήν Κέρκυρα καί στήν Ἄρτα.» F. Thiriet, *Délibérations* (Αρ. LXX). β) «10 Αὐγούστου 1284· Διαταγή στόν Βαῖλο τῆς Εὐβοίας νά στείλει ἕναν ἀγγελιαφόρο στό Δεσπότη τῆς Ἄρτας, γιά νά ρυθμίσει μιά ὑπόθεση κλοπῆς ἐμπορευμάτων σέ βάρος Βενετῶν ἐμπόρων.» F. Thiriet, *Délibérations* (Αρ. LXXXX). γ) «14 Σεπτεμβρίου 1446· Οἱ ὑποτελεῖς τοῦ δεσπότη τῆς Ἄρτας (Κάρολος Β' ὁ Τόκκος) δέν σταματοῦν νά λεηλατοῦν τοὺς Βενετούς ἐμπόρους πού κάνουν εμπόριο στήν Ἥπειρο καί στή νησιά· παρά τά παράπονα πού τοῦ ἀπευθύνουν ὁ δεσπότης δέν κάνει τίποτα. Ὁ Βαῖλος τῆς Κέρκυρας ἐξουσιοδοτήθηκε νά κατάσχει ὅλα τά ἀγαθά πού ὁ δεσπότης κατέχει στό νησί· δέν ὑπῆρχε ἔτσι καμμιά ἀμφιβολία ὅτι θά δεχόταν ἄμέσως νά διαπραγμάτευθῆι.» F. Thiriet, *Règistes*, τ. 3 (ἀρ. 2730), σελ. 134. δ) 7 Αὐγούστου 1447: Οἱ δύο διαδοχικές πρεσβείες πού στάλθηκαν στό Δεσπότη τῆς Ἄρτας (Κάρολος Τόκκος) δέν κατέληξαν παρά σέ μιά ἀνταλλαγῆ καλῶν λόγων· καθὼς ὁ δεσπότης δέν θέλει νά ξέρει τίποτα γιά τήν ἀποζημίωση τών προσβεβλημένων Βενετῶν ἐμπόρων, θά τοὺς ἀποζημιώσουν μέ τά ἀγαθά του, πού ὁ Regimen (Διοικητής) τῆς Κέρκυρας ἔχει κατάσχει.» F. Thiriet, *Règistes*, τ. 3 (ἀρ. 2754), σελ. 140.

Γιά τοὺς διαγμούς τών Βενετῶν ἐμπόρων βλ. Alain Ducellier, *Aux Frontières de la Roumanie*, σελ. 116-117. Γιά τά ἀπαγορευτικά μέτρα τοῦ Καρόλου βλ. F. Thiriet, *La Roumanie Venitienne*, σελ. 358.

19. Βλ. Γ. Πλουμίδη, *Οἱ Βενετοκρατούμενες χώρες*, σελ. 113.

20. Ducellier A., *Aux Frontières de la Roumanie*, σελ. 117. Γιά τήν ἐπικράτηση τών Ραγουζαίων βλ. ἄ. Thiriet, *Regestes*, τ. 2, σελ. 156 (ἀρ. ἐγγ. 1660).

21. Κατάσχεα ἐγγράφων τών ἀρχείων τῆς Ραγούζας ἀναφέρουν σχετικά μέ τίς ἐμπορικές δραστηριότητες τών Ραγουζαίων στήν περιοχή τῆς Ἄρτας [πηγή: B Krekič, *Dubrovnik (Raguse)*, σελ. 159-355].

22. Βλ. B. Krekič, *Dubrovnik (Raguse)*, σελ. 30.

ήγεμονες τής περιοχής, εξασφαλίζοντας έτσι σημαντικά έμπορικά προνόμια.²³ Μετά τό 1358, ώστόσο, ή Ραγούζα έγινε πλήρως ελεύθερη νά έμπορεύεται γιά δικό της λογαριασμό,²⁴ όταν μετά τόν Ένετοουγγρικό πόλεμο περιήλθε ώς αυτόνομος πολιτεία υπό τήν επικυριαρχία τής Ούγγαρίας, μέ αποτέλεσμα νά εξελιχθεί μέ όλο καί πιό γρήγορο ρυθμό σέ άκμαία ναυτική δύναμη πού επιβάλλεται στό Μεσογειακό χώρο.²⁵

Τό πρώτο μισό του 15ου αϊ. οι σχέσεις Ραγουζαίων μέ τήν Άρτα γίνονται πιό φιλικές άπό ότι στό παρελθόν καί ή πόλη γίνεται ένα άπό τά κυριότερα έμπορικά κέντρα τών Ραγουζαίων στόν έλλαδικό χώρο.²⁶ Τό 1433 μάλιστα στέλνεται πρεσβευτής τής Άρτας στή Ραγούζα, ό όποιος συμβάλλει στήν καλύτερη σχέση τών δύο χωρών.²⁷

Ή Ραγούζα ήταν πολύ πλησιέστερη στήν Άρτα άπό ότι ή Βενετία. Μία επιστολή γραμμένη στήν Άρτα μπορούσε νά φθάσει στή Ραγούζα μέσα σέ μιá βδομάδα ή δέκα μέρες.²⁸ Ή διάρκεια επίσης ενός ταξιδιού άπό τή Ραγούζα στήν Άρτα μέ επιστροφή ήταν δυόμισυ μήνες, χωρίς όμως τό νούμερο αυτό νά είναι άπόλυτο.²⁹

Τό κύριο προϊόν πού εισήγαγαν οι Ραγουζαίοι άπό τήν περιοχή τής Άρτας

23. Βλ. I.E.E., τ. 9, σελ. 101.

24. Γιά τήν κατάσταση του έμπορίου τής Ραγούζας μετά τό 1358 βλ. B. Krecki, Dubrovnik (Raguse), σελ. 39-65.

25. Πρέπει νά τονισθεί έδώ ότι τό έμπόριο σέ όλο σχεδόν τό νοτιοδυτικό τμήμα τής Βαλκανικής προώθησε καί ή διατήρηση τών παραδοσιακών δομών του “Νομικού Κώδικα” πού δημιούργησε ό ιδρυτής του σερβικού κράτους St. Dousan. Οι διατάξεις αυτές του “Νομικού Κώδικα” καθόρισαν τό πλαίσιο τής έμπορίας στίς περιοχές αυτές καί έδιναν μιá σειρά προνομίων στους δυτικούς καί νότιους Βαλκάνιους έμπορευόμενους, μέ αποτέλεσμα τήν έντονη ανάπτυξη έμπορικών συναλλαγών. Οι διατάξεις του “Νομικού Κώδικα” πού άφορούσαν τό έμπόριο άνέφεραν:

Γιά τό έμπόριο:

112) Κανένας άρχοντας, ούτε κανείς άλλος άνθρωπος, δέν έχει τό δικαίωμα νά παρεμποδίσει μέ τή βία τους έμπόρους πού ταξιδεύουν στό αυτοκρατορικό έδαφος, ή νά κατάσχει τά έμπορεύματά τους άναγκάζοντάς τους νά άποδεχτούν τά χρήματα πού τους δίνει. Όποιος βρεθεί ότι ξεφόρτωσε ή σκόρπισε μέ τή βία τά έμπορεύματα, νά πληρώσει 500 υπέρπυρα.

113) Οι έμποροι πού κάνουν έμπόριο πορφυρών ύφασμάτων καί έμπορευμάτων, μικρών καί μεγάλων, νά μπορουν νά κυκλοφορουν άνεμπόδιστοι στό αυτοκρατορικό έδαφος, νά πωλουν καί νά άγοράζουν σύμφωνα μέ τούς κανόνες τής άγοράς.

114) Ό τελωνειακός υπάλληλος του αυτοκράτορα δέν έχει τό δικαίωμα νά έμποδίσει ή νά συλλάβει έναν έμπορο γιά νά του πουλήσει ό έμπορος τό έμπόρευμα σέ άσήμαντη τιμή. Κάθε έμπορος νά κυκλοφορεί ελεύθερα στίς άγορές καί σύμφωνα μέ τή θέλησή του νά διαθέτει τό έμπόρευμά του.

115) Άν ένας φεουδάρχης συλλάβει έμπορο, νά πληρώσει 300 υπέρπυρα. Άν ένας τελωνειακός συλλάβει έμπορο, νά πληρώσει 300 υπέρπυρα.

Πηγή: Στέφανου Δουσάν, Κώδικας Νόμων, Μετ. Α. Χατζηπροδρομίδη, Άθήνα 1983, σελ. 63.

26. Βλ. B. Krecki, Dubrovnik (Raguse), σελ. 31, 52, 58, 85.

27. Βλ. B. Krecki, Dubrovnik (Raguse), σελ. 52 καί άν. σημ. 21 (άρ. 806).

28. Βλ. άν. σημ. 21 (άρ. 704, 1133).

29. Βλ. B. Krecki, Dubrovnik (Raguse), σελ. 70-71.

ήταν τὰ σιτηρά.³⁰ Τόν 15ο αἰ. ἡ Ἄρτα, ἡ Πάτρα καί ἡ Κόρινθος ἀποτελοῦσαν τίς τρεῖς κύριες πηγές σίτου γιά τή Ραγούζα.³¹ Τό 1436 ὑπογράφεται συμφωνία γιά τήν προμήθεια σίτου τῆς Ἡπείρου στή Ραγούζα.³² Εἶναι γεγονός ἐπίσης ὅτι ὁ ἡγεμόνας τῆς Ἡπείρου Κάρολος Α΄ ὁ Τόκκος διατηροῦσε πάντα φιλικές σχέσεις μέ τή Ραγούζα καί τούς ἐμπόρους της, μέ ἀποτέλεσμα νά τούς εὐνοεῖ στίς ἐμπορικές δραστηριότητές τους, πράγμα πού συχνά ἐξόργιζε καί ἀπογοήτευε τούς ἀνταγωνιστές Βενετούς. Τό 1417 συγκεκριμένα ἀπαγόρευσε στούς Βενετούς τήν ἐξαγωγή σίτου ἀπό τήν Ἄρτα χωρίς εἰδική ἄδεια. Ἡ ἄδεια αὐτή ἐρμηνεύτηκε ὡς πράξη εὐνοίας ὑπέρ τῶν Ραγουζαίων σέ ὅ,τι ἀφοροῦσε τήν ἀγορά τους σέ σιτάρι.³³

Μοναδική ἴσως σκιά στίς σχέσεις Ἄρτας καί Ραγούζας ἐκδηλώθηκε τό 1424 σέ μιᾶ ἀγοραπωλησία σίτου. Τότε ὁ διοικητής τῆς Ἄρτας Matheus de Nandulfi κατηγόρησε ἀνοικτὰ τόν ἀριστοκράτη Ραγουζαῖο Nalchus de Georgio-Djurdjelic ὅτι στήν ἀγοραπωλησία αὐτή τόν ζημίωσε ἐξακόσια δουκάτα. Τελικά τό θέμα, καί μετὰ ἀπό δίκη, διευθετήθηκε.³⁴

Ἐκτός ἀπό τὰ σιτηρά σημαντική θέση στίς ἐξαγωγές ἀπό τήν Ἄρτα κατεῖχε τό ἀλάτι, τό ὁποῖο ἔβγαινε ἀπό τίς ἀλυκές πού βρίσκονταν κοντά στήν πόλη.³⁵ Μερικές φορές πλοῖα ἀπό τή Ραγούζα, πού στέλνονταν στήν Ἄρτα γιά σιτάρι, διατάσσονταν νά φορτώσουν ἀλάτι ὡς ὑποκατάστατο, ἂν δέν ὑπῆρχε διαθέσιμο σιτάρι.³⁶ Καί στό ἐμπόριο τοῦ ἀλατιοῦ ἐπίσης ἐκδηλώνεται ἔντονος ἀνταγωνισμός μέ τούς Βενετούς.³⁷ Μιά ἀπόφαση μάλιστα τοῦ 1423 ἀποδεικνύει ὅτι οἱ Βενετοί θεώρησαν ὅτι ἡ εἰσαγωγή ἀπό τή Ραγούζα ἀλατιοῦ τῆς Ἄρτας ἀποτελεῖ ζημιογόνο ἀνταγωνισμό στό ἐμπόριό τους.³⁸

Πρέπει ἐδῶ νά σημειωθεῖ ὅτι παρόλο πού οἱ Βενετοί ἀνταγωνίζονται καί ὑποβλέπουν τό ἐμπόριο τῶν Ραγουζαίων στήν περιοχή κυρίως τῶν δημητριακῶν καί τοῦ ἀλατιοῦ, δέν μποροῦν οὐσιαστικά νά τό παρεμποδίσουν.³⁹ Ἡ ὑπαγωγή τῆς Ραγούζας μετὰ τήν παύση τῆς βενετικῆς κατοχῆς ὑπό τήν προστασία τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας δέν συνεπάγεται καί μείωση τῶν ἐμπορικῶν ἐπαφῶν μέ τή Βενετία.

30. Γενικά γιά τήν εἰσαγωγή σιτηρῶν στή Ραγούζα βλ. Β. Krecki, Dubrovnik (Raguse), σελ. 88-94. Ἐπίσης γιά ἐμπορικές δραστηριότητες Ραγουζαίων πού ἀφοροῦσαν τή διακίνηση σιτηρῶν βλ. ἀν. σημ. 21 (ἀρ. 528, 732, 826, 827, 828, 842, 844, 848, 870, 871, 873, 874, 875, 879, 902, 903, 909, 961). Γιά τό ἐμπόριο σιταριοῦ στήν περιοχή βλ. καί Α. Ducellier, *La Facade maritime*, σελ. 581-587.

31. Βλ. Β. Krecki, Dubrovnik (Raguse), σελ. 94.

32. Βλ. Β. Krecki, Dubrovnik (Raguse), σελ. 52-53 καί ἀν. σημ. 21 (ἀρ. 871, 873, 874).

33. Βλ. Β. Krecki, Dubrovnik (Raguse), σελ. 97 καί ἀν. σημ. 18.

34. Βλ. Β. Krecki, Dubrovnik (Raguse), σελ. 85 καί ἀν. σημ. 21 (ἀρ. 704, 722).

35. Γιά τό ἐμπόριο ἀλατιοῦ βλ. Β. Krecki, Dubrovnik (Raguse), σελ. 95-98 καί ἀν. σημ. 21 (ἀρ. 443, 644, 648, 826, 828). Βλ. ἐπίσης Ε. Ζαχαριάδου, *Παραγωγή καί ἐμπόριο*, σελ. 90-92. Γιά τό ἐμπόριο ἀλατιοῦ στήν περιοχή βλ. ἐπίσης Α. Ducellier, *La Facade maritime*, σελ. 590-597.

36. Βλ. καί ἀν. σημ. 20 (ἀρ. 826-828).

37. Βλ. Β. Krecki, Dubrovnik (Raguse), σελ. 50.

38. Βλ. Β. Krecki, Dubrovnik (Raguse), σελ. 97.

39. Βλ. Β. Krecki, Dubrovnik (Raguse), σελ. 102, 107, 131, 136-137. – Α. Ducellier, *Aux Frontières de la Roumanie*, σελ. 117.

Ἄλληλοελκόμενα συμφέροντα ὅπως ἡ στάθμευση τῶν βενετικῶν νηοπομπῶν στή Ραγούζα (MUDAE), ἐμπορικές συμφωνίες μέ τήν αὐλή τῆς Ἱκωνσταντινούπολης, ἀντιμετώπιση ἀπό κοινοῦ τοῦ λαθρεμπορίου καί τῆς πειρατείας στόν Ἀμβρακικό ἐνθαρρύνουν τή συνεργασία χωρίς νά ἀποκλείουν τούς ἀνταγωνισμούς.⁴⁰

Ἡ Ἄρτα ἀκόμη ἀναφέρεται ὡς σημαντικός τόπος ἀγορᾶς λινοῦ, βαμβακιοῦ, μεταξιοῦ καί κεραιοῦ γιά τούς Ραγουζαίους.⁴¹ Κλωστής σέ λινάρι καί βαμβάκι, ὅπως καί βαφικές ὕλες (βελανίδι, indigo) ἀπορροφοῦσαν ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἄρτας καί οἱ ὑφαντικές βιοτεχνίες τῆς Ραγούζας πού ἀκμαζαν αὐτήν τήν ἐποχή. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὁμως ὅτι ὅλα αὐτά τά ἀγαθά δέν παράγονταν μόνο στήν Ἡπειρο. Πολλά ἀπό αὐτά ἔρχονταν στήν Ἄρτα ἀπό μιά μεγάλη περιοχή στό ἐσωτερικό τῶν βαλκανικῶν χωρῶν, μέ σκοπό νά διακινηθοῦν πρός τό ἐξωτερικό. Ἐτσι μέσω τῆς Ἄρτας διακινούνταν πρός τίς ἀγορές τῆς Δύσης καί τῆς Ἀδριατικῆς οἱ πρῶτες ὕλες σέ μαλλί καί βαμβάκι τῆς Θεσσαλίας. Τό ἴδιο συνέβαινε καί μέ τό κερί πού κατέβαζαν τά καραβάνια ἀπό τή Βλαχία στήν Ἄρτα γιά νά διοχετευθεῖ στίς εὐρωπαϊκές ἀγορές.⁴²

Ἄλλα ἀγαθά ἐξαγόμενα ἀπό τήν εὐρύτερη περιοχή πρός τή Ραγούζα περιλάμβαναν ζωϊκές παραγωγές ὅπως λίπος, λαρδί, χοιρομέρι, ἀλατισμένο κρέας, τυρί κ.ἄ. Ἐξάγονταν ἐπίσης κεχρί, δέρματα, κάστανα καί πορτοκάλια.⁴³

Μετά τά τέλη τοῦ 14ου αἰῶνα, τά χρήματα ἐπαιζαν σπάνια μεγάλο ρόλο στίς ἀγοραπωλησίες τῆς ἀγορᾶς τῆς Ἄρτας. Ἡ ἀνταλλαγή ἦταν ἡ κανονική διαδικασία. Τά πράγματα εἶχαν ἀλλάξει ἀπό τήν ἐποχή πού οἱ Ἐνετοί εἶχαν τράπεζες, δάνειζαν ἡ ἀντάλλαζαν χρήματα ἐκεῖ. Πλοῖα ἀπό τή Ραγούζα ξεφόρτωναν τό φορτίο τους, γενικά μέ ροῦχα, σέ ἀνταλλαγή μέ ἕνα ἀντίστοιχο φορτίο σίτου ἡ ἀλάτος ἡ ἐνός μεικτοῦ φορτίου. Ὑφάσματα καί ροῦχα ἀπό τή Ραγούζα ἦταν πολύ περιζήτητα στήν Ἡπειρο, ὅπως καί σέ ἄλλα μέρη τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου καί οἱ Ἐνετοί, οἱ ὁποῖοι εἶχαν προηγουμένως ἀποτελέσει τόν ἀκρογωνιαῖο λίθο στά ἰταλικά ροῦχα, ἔδειξαν τή δυσἀρέσκειά τους, στέλνοντας πλοῖα ἀπό τήν Κέρκυρα νά λεηλατήσουν τούς Ραγουζαίους ἐμπόρους οἱ ὁποῖοι πῆγαιναν στήν Ἄρτα.⁴⁴

Ἐμπορικές συναλλαγές μέ τή Ραγούζα ἀνέπτυξαν καί πολλοί Ἕλληνες ἐμποροί τῆς περιοχῆς, μερικοί ἀπό τούς ὁποῖους ζοῦσαν στή Ραγούζα ἀπό καιρό σέ καιρό, ἐνώ ὑπῆρξαν καί πολιτικά πρόσωπα ἀπό τήν Ἄρτα πού ἔζησαν ἡ ἐπισκέφθηκαν τή Ραγούζα μέ διπλωματική ιδιότητα.⁴⁵ Ἐπίσης καί Ραγουζαῖοι διέμειναν

40. Γιά τίς ἐπαφές Ραγούζας-Βενετίας λόγω τῶν mudae βλ. Β. Kreckiç Le rôle de Dubrovnik (Raguse) dans la navigation des Mudae Venitiennes au XIVe siècle, "Travaux et Mémoires" No 8, Paris 1981, Hommages à M. Paul Lemerle, σελ. 247-248, 250-251.

41. Βλ. Β. Kreckiç, Dubrovnik (Raguse), σελ. 98-103 καί ἀν. σημ. 20 (ἀρ. 762, 854).

42. Βλ. Β. Kreckiç, Dubrovnik (Raguse), σελ. 96, 101-102. – Α. Ducellier, Aux Frontières de la Romanie, σελ. 120-121. – ΑΙ. Ducellier, La Facade maritime, σελ. 597-599.

43. Βλ. Β. Kreckiç, Dubrovnik (Raguse), σελ. 103 καί ἀν. σημ. 21 (ἀρ. 968). Βλ. ἐπίσης Ε. Ζαχαριάδου, Παραγωγή καί ἐμπόριο, σελ. 90.

44. Βλ. Β. Kreckiç, Dubrovnik (Raguse), σελ. 104-106 καί ἀν. σημ. 21 (ἀρ. 1108).

45. Βλ. Β. Kreckiç, Dubrovnik (Raguse), σελ. 125-150 καί ἀν. σημ. 21 (ἀρ. 134, 683, 704, 762, 806, 858, 859, 862, 867, 870, 873, 879, 904, 918, 921, 926, 963, 1002, 1006, 1010, 1021, 1136).

για κάποιο χρονικό διάστημα στην Άρτα. Στις αρχές του 15ου αι. ο σπουδαίος Ραγουζαίος έμπορος Nalescus de Georgio (Djurdjjević) δραστηριοποιήθηκε στην Άρτα και χάρη στίς προσωπικές σχέσεις που ανέπτυξε με τον διοικητή της Άρτας οι Ραγουζαίοι απέκτησαν έμπορικά προνόμια στή διακίνηση του άλατιού και σίτου της Άρτας και για τὰ όποια όπως είδαμε, διαμαρτυρήθηκαν οι Βενετοί τό 1417.⁴⁶

Στήν Άρτα ακόμη, κυρίως τόν 15ο αι., έμπορεύονταν έμποροι από τήν Φλωρεντία, προπαντός μεσίτες, οι όποιοι ενεργούσαν για λογαριασμό τής Βενετίας ή τής Ραγούζας. Στο διάστημα 1420-1456 μαρτυρούνται επώνυμοι Φλωρεντίνοι έμποροι στο έμπόριο τών σιτηρών. Ένας από αυτούς ό Francisus Pitthi κατοικούσε στην Άρτα ως μέλος και αντιπρόσωπος μιās εταιρείας που ιδρύθηκε τό 1435 και διακινούσε σίτο για τή Ραγούζα.⁴⁷ Οι έμπορικές σχέσεις του Δουκάτου τής Τοσκάνης με τήν ήγεμονία του Καρόλου ήταν άριστες και, όπως προκύπτει από τὰ φλωρεντινά κείμενα, ή αύλή τής Φλωρεντίας εύχαριστούσε τόν Δεσπότη για τήν ύποδοχή που έπεφύλαττε στους έμπόρους και τούς πολίτες της.

Παράλληλα με τούς Φλωρεντίνους, οι Γενουάτες είναι ανταγωνιστές τών Βενετών στην περιοχή. Οι ήγεμόνες Τόκκο εγκαιρα τούς προσεταιρίστηκαν παραχωρώντας τους έμπορικά προνόμια. Άς σημειωθεί ότι τήν εποχή αύτή τό έμπόριο τών Γενουατών στην Άνατολή είναι αξιόλογο, κυρίως σε δημητριακά και μετάξι και ότι ή έμπορική δικτύωση είχε και πολιτικές βλέψεις: αύτήν τήν εποχή οι Γενουάτες έποφθαλμιούσαν τὰ Έπτάνησα και κυρίως τήν Κέρκυρα.⁴⁸

Αύτή ήταν ή εικόνα τής έμπορικής δραστηριότητας στην περιοχή τής Άρτας στην ύστερομεσαιωνική περίοδο. Μετά τήν όθωμανική κατάκτηση και τήν έπιβολή ενιαίας έξουσίας, ή Άρτα, καθώς και όλα τὰ εδάφη τής ήπειρωτικής ήγεμονίας, διατήρησαν τή σπουδαιότητά τους, καθώς τό Ίόνιο και ή Άδριατική ύστερα από τήν τουρκική κατάκτηση έγιναν και πάλι τό ύγρό σύνορο, που όμως τώρα χώριζε από τή δυτική Εύρώπη τήν όθωμανική αυτοκρατορία.

46 Βλ. B. Krekić, Dubrovnik (Raguse), σελ. 154-155 και άν. σημ. 21 (άρ. 443, 448, 529, 704, 722).

47. Βλ. άν. σημ. 21 (άρ. 848, 852, 921, 937, 961, 983, 985, 1074).

Βλ. F. Thiriet, La Romanie Venetienne, σελ. 358.